

KI KORMÁNYOZZON? VÁLASZTÓI PREFERENCIÁK ÉS KORMÁNYALAKÍTÁS MAGYARORSZÁGON, 1990–2009.*

Horváth Péter
(politológus)

ÖSSZEFOGLALÓ

A szerző írásában a demokrácia klasszikus elméletének azt a téziséét kívánja cáfolni, hogy a politikusok a választói preferenciák aggregátumának tekintett népakaratot hajtják végre. Állítását az aggregatív-populista modell tesztelésével támasztja alá, és az 1990 és 2009 közötti kormányalakítások empirikus elemzésével bemutatja, hogy a koalíciós pártösszetételben és a kormányalakítási forgatókönyvekben a politikusok negligálják a preferenciákat, vagy a preferenciák *ex post* igazodnak a koalíciós mintázathoz. A vezérdemokrácia és a heresztetika elméletére támaszkodva arra is rámutat, hogy a kormányalakítás a tényleges (politikai) akarattal rendelkező pártvezetők kezében van. Népakarat nem létezik, mert a preferenciákat és a kormányalakítás végeredményét a politikusok állítják elő, amit a választókkal szembeni autonómiájuk és a heresztetikai manőverek tesznek lehetővé. A politikusok feladata, hogy a perverz effektusok miatt nem teljesen kalkulálható erőviszonyokból működőképes kormányt alakítsanak, és gyakran egymással ellentétes preferenciákat menedzseljék. E kontingenciát az alternatívák számának csökkentésével, preferenciaformálással vagy -negligálással, és az elismerési szabállyal próbálják minimalizálni. Az írás konklúziójaként a demokrácia minimalista definíciójához képest további megszorítással él a szerző. A szavazók voksaikkal mozgásba hozzák a kormányalakítás politikai folyamatát, felhatalmazzák a politikusokat egy működőképes kormány alakítására, és előre beleegyeznek a kormányalakítás majdani kimenetelébe. Azonban a demokrácia nem üresíti ki a választók szerepét, mert 1. a szavazatok tartalmát a politikusok nem tudják kontrollálni, és 2. a pártok között továbbra is verseny folyik a voksokért.

Kulcsszavak: kormányalakítás és koalíciókötés ■ koalíció pártösszetétele ■ választói preferenciák ■ népakarat ■ politikai akarat ■ politikusok autonómiája

A koalíciós kutatás egyik alapkérdése a koalíciók pártösszetétele, amelyre az 1960-as, '70-es években két klasszikus magyarázat, illetve ezek kombinációja született, a hivatalorientált (office) és a programorientált (policy). Az előbbi az elosztható hivatali pozíciók (miniszteri tárcák) korlátozott mennyisége miatt a párt- és mandátumszám alapján magyarázta a koalíciók összetételét, az utób-

* A tanulmány a Magyar Politikatudományi Társaság XV. Politológus Vándorgyűlésén (Miskolci Egyetem, 2009. július 3–4.) elhangzott előadáson alapul.

bi a pártok policy-preferenciái vagy ideológiai közelsége alapján. E klasszikus vitát követően az 1980-as, '90-es években újabb magyarázatok születtek. Ilyen volt például a politikai intézmények beemelése (pl. a koalíciós alku folyamatát strukturáló intézmények, vagy a poszt-formációs döntési szabályok hatása), a többdimenziós tér-modellek, az alkuelméleti és az aktororientált teóriák, pl. a medián törvényhozó elmélete (De Winter–Andeweg–Dumont, 2002: 4–20.; De Winter–Dumont, 2006: 175–178.).

Azonban a választók pártpreferenciái mind a mai napig hiányoznak a koalíciók magyarázatából. Vannak ugyan munkák, amelyek a pártok szavazatszerzési motivációival magyarázzák a koalíciókötést, de a szavazók policy-preferenciáiból indulnak ki; vagy annyiban érintik a választókat, hogy a szavazatszerzést – a hivatali pozíció és a policy mellett – a három racionális pártcél egyikének tekintik, amelyek maximalizálásában helyettesítési hatás érvényesül. A koalíciós kutatás legújabb eredményeit összegző „új klasszikusok” sem foglalkoznak a pártpreferenciákkal (Baron, 1993; Strøm–Budge–Laver, 1994; Müller–Strøm, 1999; Müller–Strøm, 2000; Strøm–Müller–Bergman, 2008).

Ezért írásomban a koalíciókötés és a kormányalakítás választói pártpreferenciák alapján való magyarázatára teszek kísérletet, és azt kívánom igazolni, hogy ezek nem alkalmasak a pártösszetétel és a kormányalakítás magyarázatára.

Munkám értelmezési keretét a választók és a vezetők politikai folyamatban játszott szerepe adja, amellyel kapcsolatosan két ellentétes politikaelméleti felfogás létezik. Az egyik a képviseleti demokrácia klasszikus, aggregatív-populista elmélete, a másik a vezérdemokrácia modellje és a riker-i heresztetika teóriája.

A demokrácia klasszikus, aggregatív felfogása szerint a politikai folyamat kiindulópontja az eleve létező (ex ante) népakarat, amely az egyes személyek eleve adott és egymástól független, elkülönült preferenciáinak aggregátuma. A választók egyénileg és kollektíven határozott és explicit politikai akarattal rendelkeznek, és a politikai döntéshozatali folyamat „alulról fölfelé” építkezik, amelyben a választott képviselők és a pártok a népakarat végrehajtói: a kinyilvánított egyéni preferenciákat összegzik, és politikai programmá, kormánypolitikává formálják. Ebben a modellben a pártoknak politikájukkal követniük kell a választói preferenciákban megnyilvánuló közakaratot, amely – a közérdek és közjó utilitarista koncepciójából kiindulva – az egyéni érdekek összegzéseként előálló mindenkori többségi akarat, ezért a politikusoknak a szavazatmaximalizálás érdekében minél több preferenciát kell integrálniuk. Erre a felfogásra épül az empirikus munkák többsége a nemzetközi és a hazai politikatudomány főáramában (Enyedi–Körösényi, 2001: 26–28.; Körösényi, 2007a: 6–9).¹

Az aggregatív felfogást a továbbiakban a választói akarat, népakarat tézisének is nevezem, és munkám második részéig a preferenciákkal szinonimaként használom.

Ezzel szemben a vezérdemokrácia modellje szerint a politikai folyamatot az autonóm politikai vezetők akarata generálja. Tagadja az eleve létező népakaratot, mert az egyének preferenciáit a politikai folyamat formálja meg, ugyanis az állampolgárok még a fontos politikai ügyekben is informálatlanok, egyáltalán nincsen határozott, *a priori* véleményük, illetve az indifferens. Ezért az egyéni preferenciák valójában inkább bizonytalan impulzusok, benyomások, nem racionálisak, inkoherensek, vagy egyenesen velleitás-szerűek, semmint határozott és egyértelmű akaratok.² Másrészt Schumpeter infantilizmus-érve értelmében a közvetlen politikai tapasztalattal nem rendelkező állampolgárok nem tudják felmérni a politikai cselekvés hosszú távú konzekvenciáit, és az emiatti alacsony realitás- és felelősségérzék, valamint a tudatlanság, és az ítélőképesség hiánya szintén a valódi politikai akarat hiányához vezet. Igazán intenzív preferenciái a politikusoknak vannak, és ők rendelkeznek a politikai folyamat nélkülözhetetlen erőforrásával is, az akarattal, mint a tudatos, „célra irányuló felelős emberi cselekvés pszichikai megfelelőjével”. A határozott véleménnyel és (politikai) akarattal rendelkező politikusok hozzák mozgásba a politikai folyamatot azzal, hogy cselekednek, illetve cselekvésre, támogatásra szólítják fel a hozzájuk képest kevésbé autonóm és kompetens állampolgárokat, mozgósítják és megpróbálják maguk mögé állítani őket.

A vezérdemokráciához hasonlóan a riker-i heresztetika is a politikusok kezébe adja a politikaiakarat-képzést. Ezt az teszi lehetővé, hogy a politikát, szemben a gazdasági piaccal, nem az egyensúly, hanem az egyensúlytalanság jellemzi, illetve az, hogy a politikai tér – szemben a medián szavazó koncepciójával – nem egy-, hanem többdimenziós, s e kettő megnyitja a terepet a politikusok előtt a cselekvésre, hogy a politikai versenyben nyertessé váljanak. A politikai vezetők kezében erre közvetlen eszköz, hogy a döntési helyzet, az alternatívák közötti választás manipulációjával a döntéshozatalt úgy befolyásolják, hogy a preferencia-összegzés végeredménye eltér a downs-i mechanikus aggregáció nyomán előálló népakarathoz képest.³ Azonban a heresztetika magukat a preferenciákat is manipulálja. A napirend-formálás és az új alternatíva bevezetése megváltoztatja a preferenciák fontosságát, politikai súlyát (salience). Egy új értékelési dimenzió bevezetése vagy egy dimenzió fontosságának manipulációja pedig megváltoztatja a politikai helyzet – politikai folyamatban állandóan zajló – értelmezésének mikéntjét, azaz, megváltoztatja a kontextust, amelyben a preferenciák értelmeződnek. A preferenciák politikai súlyának és a politikai kontextusnak a megváltozása azonban a preferencia tartalmát, aktuális politikai jelentését is megváltoztatja, pl. egészen jelentéktelenné teszi.⁴ A politikusok a heresztetika mellett a retorika eszközeit is al-

kalmazzák (pl. az ún. priming, framing), hogy a preferenciákat ékesszólással, pl. meggyőzéssel, szóbeli befolyásolással, interpretációval megváltoztassák. Mindebből az következik, hogy a preferenciák nem *ex ante* adottak, a politikai akaratképzésnek nem exogén tényezői, hanem produktumai, jelentésüket a politikai folyamat is alakítja. A politikusok határozzák meg a politikai szituációt, amelyben a preferenciák kialakulnak vagy politikai jelentést nyernek. (Körösényi, 2007a: 18–19., 21.; Körösényi, 2008: 169–170., 8. és 10. jegyz.; Körösényi, 2009: 52–53.; Körösényi, 2009b: 5., 7–8., 10–13., 16., 19.).

Írásom első részében megpróbálom cáfolni a klasszikus elméletnek azt a tézisét, hogy a politikusok a népakaratot hajtják végre. A populista modell empirikus tesztelésével, az 1990–2009-es kormányalakítások elemzésén keresztül igyekszem bebizonyítani, hogy a koalíciós pártösszetételben és a ciklus közbeni kormányalakítási forgatókönyvekben a politikusok negligálják a preferenciákat, illetve ezek igazodnak a koalíciós mintázathoz. A második részben a vezérdemokrácia és a heresztetika elméletére támaszkodva konvergens bizonyítással bemutatom, hogy a kormányalakítás a tényleges (politikai) akarral rendelkező politikusok kezében van, amit a választókkal szembeni autonómiájuk, és a heresztetikai manőverek tesznek lehetővé. Írásom harmadik, záró részében a választók kormányalakításban játszott szerepére vonatkozóan a demokrácia minimalista definíciójához képest további megszorítással élek. Ennek során azonban arra is rámutatok, hogy ez a demokrácia-felfogás nem üresíti ki a választók szerepét.

Először tehát az aggregatív modell tesztje következik.

I. AZ AGGREGATÍV MODELL: A NÉPAKARAT

A. Hipotézisek, módszertan

A klasszikus aggregatív-populista modellt a koalíciós pártösszetételben és a ciklus közbeni kormányalakítással kapcsolatos politikai forgatókönyveken tesztelem. Amennyiben a politikusok a népakarat végrehajtói, akkor ezeknek tükrözniük kell a választói akaratot, amely indikátorának a pártösszetétel esetén a pártpreferenciát, a forgatókönyvek esetében pedig az egyes szcenáriók támogatottságának mértékét tekintem. Ennek alapján három előfeltevéssel élek.

1. A formateur párt, mivel a választói preferenciáinak a kielégítésére törekszik először a szavazói körében legnépszerűbb pártot kéri fel koalíciós partnernek, illetve, mivel nem kívánja elidegeníteni őket egy vállalhatatlan koalícióval (politikai támogatás elvesztése), nem vesz be olyan pártot a kormányba, amellyel elriasztja a választóit.⁵ Ezért a szavazói körében érvényesülő népszerűségi sorrendben választja ki a koalíciós partnereket, először a leginkább preferáltat, majd a többit csökkenő sorrendben, diszpreferencia esetén pedig for-

dítva. 2. A koalícióra felkért pártok sem mennek be olyan kormányba, amelyvel elidegeníthetik a választóikat, ezért a preferencia-sorrendben első helyen álló (formateur) párt kormányába mennek be, illetve nem mennek bele olyan koalícióba, amelyet a választóik a többi párt vagy azok szavazótábora miatt elutasítanak. 3. A ciklus közbeni kormányalakítás során azt a forgatókönyvet valószínűsítják meg a politikusok, „amit a választók akarnak”, azaz, amelyiket a legtöbben támogatják.

A pártpreferencia bizonyos pártok támogatását és más pártok elutasítását jelenti, a kettő ugyanannak az éremnek a két oldala, együtt határozza meg a választónak a többi párthoz és szavazótáborához való viszonyát. Ezért a következő preferenciákat fogom használni: 1. másodlagos és második forduló preferenciák; 2. koalíciós és kormányzati preferenciák; 3. diszpreferenciák; a 4. politikai forgatókönyveket illetően pedig a választói akarat indikátorának az egyes scenáriók támogatottságának mértékét tekintem. A választói akarat tézisének pedig úgy tesztelem, hogy a pártpreferenciákat külön-külön elemezve minden kormányalakításra felépítem a lehetséges koalíciós variációkat, majd ezeket összevetem a megalakult koalícióval. Azt tekintem a választói akarat megvalósulásának, ha az első variáció megegyezik a tényleges kormánnyal. A népakarat tézise ugyanis antropologizálja, korporatív cselekvőként viselkedő személynek tekinti a népet, amely – a modell közgazdasági és matematizált szemléletéből fakadóan a preferencia-aggregáció végeredményeként előálló – egyetlen akarattal rendelkezik, amelynek érvényesülése emiatt bináris jellegű: vagy megvalósul, vagy nem. E kontrárius ellentét alapján, a *tertium non datur* elvét alkalmazva („kizárt harmadik” – Sartori, 1999: 97–98.) a választói akarat nem-teljesülésének tekintem, ha a ténylegesen megalakult koalíció nem az első helyen szerepel a lehetséges variációk között. A politikai forgatókönyvek esetében azt tekintem a népakarat megvalósulásának, ha a kormányalakítás kérdése a leginkább támogatott scenárió alapján oldódott meg.

Munkámban nem a matematikailag, hanem a politikailag lehetséges koalíciók érdekelnek, mivel a kormányalakítás nem politika- és intézménymentes környezetben történik (De Winter–Andeweg–Dumont, 2002: 24.), s ez jelentősen redukálja a koalíciós variációk számát. Ezért a következő koalícióépítési szabályokat fogom alkalmazni.

1. Mindig a formateur párttal kezdem a koalícióépítést, ez lesz az első elem, és mindig szerepelni fog benne. Ezt a magyar politikának az a konvenciója magyarázza, hogy kormányalakításkor az elismerési szabály alapján mindig kiemelkedik a kormányalakítást kezdeményező formateur párt, amelyik az első koalíciós ajánlatot teszi, a koalíciós alku ennek a pártnak a vezetésével, s erről az ajánlatról folyik, a többi párt pedig elismeri a kezdeményezési jogot, és nem kezd alternatív koalícióépítésbe. 1990–94-ben a legtöbb mandátumot

szerző párt volt a formateur párt, 1998 óta pedig az abszolút többséget szerző politikai oldal vezető pártja az (Horváth, 2009: 95–99).

2. A formateur párthoz a szavazóinak preferencia-sorrendjében hozzáadom a többi pártot, diszpreferencia esetében pedig növekvő elutasítottsági sorrendben. (Mivel a formateur párt adott, a többi párt szavazóinak másodlagos preferenciáit és diszpreferenciáit nem tudom a koalícióépítésben figyelembe venni, ezért csak utalásszerűen fogom jelezni ezeket, ahol érdekesekek.) Mindez elvileg megmutatja, hogy a formateur pártnak milyen sorrendben kell a pártokat koalícióba hívnia, vagy azon kívül tartania, illetve, hogy a többi pártnak a saját választóik preferenciái alapján melyik formateur párt milyen összetételű koalíciójába kell bemenniük, vagy kívül maradniuk.

3. A formateur párthoz a többi pártot ún. proto-koalíciókötési eljárással, egyenként adom hozzá, a már hozzáadott pártok nem hagyhatják el a koalíciót, hanem egy blokkyszerű proto-koalíciót alkotnak (De Winter–Andeweg–Dumont, 2002: 13–14.), amelyhez addig adom hozzá a következő pártot, amíg a koalíció el nem éri az ötven százalék plusz egy mandátumot.⁶ Ezt a kormányalakítást strukturáló másik tényező, a kormányról tartott pozitív beiktatási szavazás (miniszterelnök megválasztása) indokolja, amely – összhangban az európai koalíciós politikával (Müller–Strøm, 2000a: 568.) – nagyon erős intézményi kényszer a többségi koalíciók alakítására. Az eljárás időnként fölös többségű koalíciókat eredményez, de a korábban hozzáadott pártot akkor is bent hagyom, ha utóbb potyautassá válik, aminek oka, hogy a választói akarat tézisének tesztelése érdekében a preferenciát előnyben részesítem a mandátumszámmal szemben.

4. Az utóbbiból az is következik, hogy a preferenciálisan távolabbi, de nagyobb pártot csak akkor adom hozzá első elemként a formateur párthoz, ha a közelebb esőkből már az összes variációt felépítettem. Az ilyen – értelemszerűen kevesebb pártból álló – koalíciókat a lehetséges variációkat tartalmazó táblázatban a fontossági sorrendben hátrább, a koherensebb, de több pártból álló koalíciók alatt tüntetem fel.

A hipotézisek és a módszertan ismertetése után áttérek az empirikus adatok elemzésére.

B. Empirikus eredmények

Először a pártpreferenciákat (1–3.), majd a politikai forgatókönyveket (4.) vizsgálom meg.

1. Másodlagos preferenciák

A pártpreferenciák elemzését a másodlagos és a második fordulás preferenciákkal kezdem, amelyeket összefoglalóan másodlagos preferenciának nevezek.

1. táblázat. Másodlagos preferenciák, 1990 és 1993 (%)

Elsődleges preferencia	Másodlagos preferencia										
	1990					1993					
	MDF	SZDSZ	FKGP	MSZP	Fidesz	MDF	SZDSZ	FKGP	MSZP	Fidesz	KDNP
MDF	-	30,6	5,9	7,1	4,7	-	11	6	11	14	24
SZDSZ	44,4	-	5,6	n.a.	12,5	3	-	6	15	35	7
FKGP	17,5	17,5	-	n.a.	5,0	6	4	-	5	17	15
MSZP	16,0	12,0	8,0	-	4,0	2	18	3	-	18	4
Fidesz	14,3	38,8	10,2	n.a.	-	7	21	7	9	-	3
KDNP	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	20	3	9	7	12	-

Forrás: Bruszt–Simon, 1991: 5. táblázat; Polonyi–Závecz, 1994: 1–2. táblázat. *Megjegyzés:* A felmérés időpontja: 1990. március 15–20.; 1993. november–decemberi összevont adatok.

1990-ben (1. táblázat)⁷ az MDF szavazói nagyságrendekkel jobban preferálták az SZDSZ-t – sőt, az MSZP-t is –, mint az FKGP-t, ami a másik irányban is érvényesült, mert az SZDSZ-szavazók is a Fórumot preferálták a leginkább. A kisgazda szavazók oldaláról sem volt evidens, hogy az FKGP koalíciós párt lett, mivel egyenlően voltak megosztottak az MDF és SZDSZ között. 1993 végén az MSZP-szavazók is egyenlően oszlottak meg az SZDSZ és a Fidesz között, ezért a preferenciáik alapján az SZDSZ koalíciós partnersége sem volt evidens 1994-ben.⁸

A második forduló preferencia (2. táblázat) is másodlagos preferenciának tekinthető, amely a „saját” jelölt hiányában választandó kandidátuson keresztül mutatja meg egy párt szavazóinak viszonyát a többi párthoz.

2. táblázat. Második forduló preferenciák, 1990–2006 (%)

Első forduló preferencia	Második forduló preferencia								
	1990				1998				
	MDF	SZDSZ	FKGP	Fidesz	Fidesz	MSZP	FKGP	SZDSZ	
MDF	-	30	21,5	16	Fidesz	-	15	36	37
SZDSZ	43	-	11	25	MSZP	32	-	5	53
FKGP	39	21,5	-	10	FKGP	69	13	-	12
MSZP	34	16	15	-	SZDSZ	55	37	3	-
Fidesz	34	36	11	-	MDF	66	17	3	0
KDNP	40	14	22	-	MIÉP	34	11	31	0
	2002				2006				
	Fidesz	MSZP	SZDSZ	MIÉP	Fidesz	MSZP	Nt, nsz		
SZDSZ	7	44	-	0	SZDSZ	7	73	20	
	Centrum	Munkásp	FKGP	Ntm/nme	MDF	46	20	34	
	13	2	3	20/10					

Forrás: Bokor, 1991: 583–584. o. ábrák; SZPEK, 1999: 9. táblázat; Gallup, 2002: vonatkozó ábra; Medián, 2006: 3. táblázat. *Megjegyzés:* A felmérés időpontja: 1990. április 1–4., 1998. február 26 – március 9.; 2002. február első fele, és február vége–március eleje; 2006. március 24–25. 2002-ben a Fidesz- és az MDF-szavazók, 2006-ban a Fidesz- és az MSZP-szavazók második forduló preferenciáit nem tüntették fel. *Magyarázat:* nt(m)=nem tudja (megmondani); nme=nem menne el; nsz=nem szavazna.

1990-ben ugyanazt látjuk, mint a másodlagos preferenciáknál. Az MDF-szavazók az FKGP-vel szemben egyértelműen az SZDSZ-t preferálták, amit az SZDSZ-szavazók is viszonzáltak, és a Fórum szavazói körében a Fidesz sem volt sokkal lemaradva a Kisgazdapárt mögött. Az FKGP- és a KDNP-szavazók viszont az MDF-t támogatták a leginkább, tehát a kormánypártok szavazótáborában egyfajta asszimetria érvényesült: a kisebbik koalíciós pártok az MDF-et preferálták, a Fórum szavazói viszont az SZDSZ-t. Azonban meg kell jegyezni, hogy a KDNP-szavazók preferenciáiban tisztán leképeződött a leendő koalíciós összetétel.

1998-ban a Fidesz-szavazók körében – ha minimálisan is, de megelőzve a kisgazdákat –, az SZDSZ volt a legnépszerűbb, és az SZDSZ-szavazók is masszívan a Fidesszel szimpatizáltak, ennek ellenére nem vették be a pártot a kormányba. Az FKGP és az MDF szavazói magasan a Fideszt preferálták, de a Fórum szavazóinál ezt az MSZP követte – majdnem hatszor nagyobb támogatással –, s nem az FKGP. Tehát a koalíciós pártok szavazótáborai között 1998-ban is éles feszültségek figyelhetők meg: a Fidesz-szavazók az SZDSZ-t preferálták a kisgazdákkal szemben, amihez az SZDSZ-szavazók Fidesz-szimpatíája társult, s bár az MDF és az FKGP választói egyértelműen a Fideszt preferálták, a Fórum szavazói a kisgazdáknál még az MSZP-t is nagyságrendekkel jobban kedvelték.

2002-től a második fordulás preferenciák módosultak, megszűnt a kölcsönös szimpatíán alapuló átjárás a Fidesz és az SZDSZ között, az SZDSZ-szavazóknál a Fidesz helyét átvette az MSZP, s ez 2006-ban nagyságrendileg már óriási különbséget mutatott.

A másodlagos és második fordulás preferenciák alapján felépített koalíciók azt mutatják (3. táblázat), hogy az 1990–1998-ban alakult kormányok nem tükrözik a választói akaratot.⁹

3. táblázat. Lehetséges koalíciók a másodlagos és a második fordulás preferenciák alapján, 1990–1998

Másodlagos preferenciák alapján		Második fordulás preferenciák alapján	
1990	1994	1990	1998
MDF–SZDSZ (256)	MSZP–SZDSZ (278)/ MSZP–Fidesz (229)	MDF–SZDSZ (256)	Fidesz–MDF–SZDSZ–FKGP (237) Fidesz–MDF–SZDSZ–MSZP (323)
MDF–MSZP (197)	MSZP–KDNP (231)	MDF–FKGP (208)	Fidesz–MDF–FKGP (213) Fidesz–MDF–MSZP (299)
MDF–FKGP (208)	MSZP–FKGP (235) MSZP–MDF (247)		

Forrás: 1–2. táblázat alapján.

Jóllehet, az 1990-es variációk nem teljesek, de ezzel együtt is, 1990-ben egy MDF–SZDSZ- vagy egy MDF–MSZP-kormányra kellett volna alakulnia, 1994-ben egy MSZP–Fidesz-koalíció is egyenlő eséllyel alakulhatott volna, 1998-ban pedig két koalíció is megelőzte a ténylegesen megalakult kormányt.

A másodlagos preferenciák alapján egyedül 1994-ben alakult a népakaratnak megfelelően a kormányösszetétel, de egy MSZP–Fidesz-koalíciónak is azonos esélye volt. 1990-ben és 1998-ban sem a másodlagos, sem a második forduló preferenciák alapján nem érvényesült a népakarat a pártösszetételben.

A másodlagos preferenciák után a koalíciós preferenciákat elemzem.

2. Koalíciós preferenciák

A koalíciós és a kormányzati preferenciák, amelyeket összefoglalóan koalíciós preferenciáknak hívok, expliciten megmutatják a kívánatos pártösszetételre vonatkozó választói akaratot.¹⁰

A koalíciós preferenciákat elemezve azt látjuk (4. táblázat), hogy 1990-ben a nagykoalíciós várakozások ellenére sem alakult MDF–SZDSZ-kormány, míg 1993. decemberében a szavazók még egy liberális többségű, Fidesz–SZDSZ vezetésű koalíciót akartak 1994-re, de néhány hónap múlva már az MSZP-t juttatták abszolút többséghez. 1998-ban pedig akár a hivatalban lévő kormányt is hatalmon tartották volna, semmint, hogy a Fidesz az FKGP-vel együtt kerüljön kormányra. Viszont a kormányzati preferenciák alapján (4. táblázat) 1994-ben megfelelt a választói akaratnak, hogy az MSZP az SZDSZ-t vette be a kormányba. Ezzel szemben 1998-ban a Fidesz koalíción kívül hagyta a párt után a kormányban leginkább látni kívánt SZDSZ-t és MSZP-t, amivel véleményem szerint egyaránt negligálta a liberális blokk fenntartására irányuló és a nagykoalíciós szavazói várakozásokat, s a két legkevésbé preferált párttal kötött koalíciót.

4. táblázat. Koalíciós és kormányzati preferenciák, 1990–1998 (%)

		Koalíciós preferenciák						
		MDF+ SZDSZ	MDF+ más pártok	SZDSZ+ más pártok	Egyéb			
1990	Mely pártok vegyenek részt a koalícióban?	46	33	17	14			
1993	Milyen koalíciót szeretne?	Liberális többségűt	Baloldali többségűt	Konzervatív koalíciót	Nem tudja			
		36	26	17	21			
1998 (b)	Melyik koalíciót juttatná kormányra, ha a Fidesz csak az FKGP-vel együtt tudna kormányt alakítani?	MSZP–SZDSZ		Fidesz–FKGP	Nem tudja			
		50		35	15			
		Kormányzati preferenciák						
		Fidesz	SZDSZ	MSZP	FKGP	MDF	KDNP	MIÉP
1994		45,3	53,2	50,2	21,2	27,6	23,8	-
1998		77	61	59	45	40	-	n. a.

Forrás: Bokor, 1991: 585. o. ábra; Marián, 1994: 6.3. ábra; 1994 Hungarian Election – Pre-Election Studies 1992–1994; Hahn, 1998: 22. ábra; Századvég, 1998: 29. ábra. *Megjegyzés:* A felmérés időpontja: 1990. április 1–4.; 1993. december; 1994. április 10–20.; 1998. február; 1998. április 10–20. *Magyarázat:* (b)=biztos szavazók.

Az összes megkérdezett után nézzük meg a pártszavazókat (5. táblázat), mert amennyiben igaz a választói akarat tézise, itt kell a legerősebben érvényesülnie a népakaratnak: a politikusoknak legalább a saját szavazótáboruk preferenciáit érvényesíteniük kell a pártösszetételben.

5. táblázat. A pártszavazók kormányzati preferenciái, 1994 és 1997 (%)

Pártpref.	Kormányzati preferencia, 1994					
	MSZP	SZDSZ	MDF	FKGP	KDNP	Fidesz
MSZP	–	59,0	11,6	12,4	11,5	33,5
SZDSZ	46,7	–	12,2	9,8	10,6	63,5
MDF	14,7	17,6	–	17,6	50,0	44,1
FKGP	19,3	15,8	21,1	–	36,2	17,5
KDNP	15,2	21,2	33,3	27,3	–	42,4
Fidesz	25,7	63,5	21,6	10,8	12,2	–

Pártpref.	1997					
	Fidesz	MSZP	FKGP	SZDSZ	MDF	MIÉP
Fidesz	–	19	28	34	24	2
MSZP	35	–	8	64	6	0
FKGP	58	9	–	12	14	6
SZDSZ	57	38	11	–	8	0
MDF	60	6	17	14	–	8

Forrás: 1994 Hungarian Election – Pre-Election Studies 1992–1994; Hahn, 1998: 5. táblázat. *Megjegyzés:* A felmérés időpontja: 1994. április 10–20.; 1997. negyedik negyedév.

1994-ben az MSZP-szavazók preferenciáinak megfelelt az SZDSZ kormányba hívása. Viszont az SZDSZ választói alig egy hónappal a választás előtt sokkal inkább a Fideszt akarták a kormányban látni, s a Fidesz-szavazók is erősen osztották ezt a vélekedést az SZDSZ-ről, ami alapján – hasonlóan az összes megkérdezett véleményéhez –, a két pártnak együtt kormányon kívül kellett volna maradnia.

Az 1998-as preferenciákból is nehezen vezethető le a megalakult koalíció. A Fidesz-szavazók számára továbbra is az SZDSZ volt a legnépszerűbb, amit az SZDSZ választói viszonoztak. Az FKGP és az MDF hívei a Fideszt támogatták a leginkább, viszont az egymásra vonatkozó preferencia alig volt erősebb az SZDSZ-szimpátiánál, azaz, mindkét párt szavazói szívesebben látták volna a koalícióban az SZDSZ-t a másik helyett, tehát – a második fordulás preferenciáknál már megfigyelt – feszültség volt a két kisebbik párt választói tábora között.

A kormányzati preferenciák alapján felépített koalíciós variációkat áttekintve azt látjuk (6. táblázat), hogy 1994-ben a preferenciáknak legmegfelelőbb koa-

líció alakult, míg 1998-ban a Fidesz–FKGP–MDF-kormány elvileg nem jöhetett volna létre, nem is szerepel a lehetséges variációk között.

6. táblázat. Lehetséges koalíciók a kormányzati preferenciák alapján, 1994 és 1998

1994		1998	
összes megkérdezett	pártszavazók	összes megkérdezett	pártszavazók
MSZP–SZDSZ (278)	MSZP–SZDSZ (278)	Fidesz–SZDSZ–MSZP	Fidesz–SZDSZ–FKGP
MSZP–Fidesz (229)	MSZP–Fidesz (229)	(306)	(220)
MSZP–MDF (247)	MSZP–FKGP (235)	Fidesz–SZDSZ–FKGP	Fidesz–FKGP (196)
MSZP–KDNP (231)	MSZP–MDF (247)	(220)	Fidesz–MDF–MSZP
MSZP–FKGP (235)	MSZP–KDNP (231)	Fidesz–MSZP (282)	(299)
		Fidesz–FKGP (196)	Fidesz–MSZP (282)

Forrás: 4–5. táblázat alapján.

A következő pontban a pártpreferenciák elutasítási oldalát, a diszpreferenciákat vizsgálom meg.

3. Diszpreferenciák

Az elutasítás mérésére használt diszpreferencia azt jelzi, hogy egy párt szavazói melyik párt(ok)ra nem szavaznának semmiképpen.

1990-ben (7. táblázat) az MDF-szavazók majdnem a koalíciós partnereket utasították el a leginkább, ennél jobban csak az MSZP-t, a legkevésbé pedig az SZDSZ-t, amelynek szavazói – a másodlagos preferenciákhoz hasonlóan –, viszonyították ezt, és az MDF-et diszpreferálták a legkevésbé. A FKGP szavazói szintén a koalíciós partnereket utasították el a legjobban, a KDNP-t majdnem ugyanannyira, mint az MSZP-t. A KDNP-szavazók második legelutasítottabb pártja az MDF volt, viszont az FKGP a legkevésbé diszpreferált. Emellett figyelemre méltó, hogy a kereszténydemokrata szavazók az SZDSZ-t alig utasították el jobban a kiskgazdáknál, s az FKGP-szavazók is a szabad demokrátaikat diszpreferálták a legkevésbé. 1993. decemberében az MSZP-szavazók számára az SZDSZ volt a legkevésbé elutasított párt, viszont a szabad demokrata szavazóknak unszimpatikusabb volt az MSZP, mint a Fidesz és a KDNP. A Fidesz és az SZDSZ hívei egyaránt a másik pártot utasították el a legkevésbé, ami 1994-ben a liberális blokk politikájának fenntartását követelte volna. 2002-re teljesen átalakultak a diszpreferenciák, az MSZP- és SZDSZ-szavazók számára egyaránt a másik párt lett a legkevésbé elutasított, igen alacsony szinten. Megváltozott a Fidesz és SZDSZ kapcsolata is, a szabad demokrata választók legelutasítottabb pártja a Fidesz lett, és az utóbbi hívei is korábban nem látott mértékben utasították el az SZDSZ-t.

7. táblázat. Diszpreferenciák, 1990, 1993 és 2002 (%)

Preferencia	Diszpreferencia											
	1990						1993					
	MDF	SZDSZ	FKGP	MSZP	Fidesz	KDNP	MDF	SZDSZ	FKGP	MSZP	Fidesz	KDNP
MDF	-	20,9	24,1	31,8	25,3	26	-	5	15	18	8	3
SZDSZ	4,5	-	15,7	30,2	10,9	19,5	38	-	16	9	2	3
FKGP	17,2	11,8	-	25,9	16	25,4	29	5	-	12	1	0
MSZP	8,4	17,6	21,9	-	22,7	17,6	51	1	22	-	4	3
Fidesz	13	16,5	27,5	35	-	29,3	36	1	21	6	-	4
KDNP	26,5	14,7	13,5	36	16,7	-	8	4	12	22	7	-

2002			
	MSZP	Fidesz-MDF	SZDSZ
MSZP	-	59	4
Fidesz-MDF	56	-	33
SZDSZ	8	58	-

Forrás: Hungarian 1990 Pre-Election Survey; Polonyi-Závecz, 1994: 1–2. táblázat; SZPEK, 2002: vonatkozó táblázat. *Megjegyzés:* A felmérés időpontja: 1990. március 1–7.; 1993. november-decemberi összevont adatok; 2002. március 19–26.

A diszpreferenciák alapján (8. táblázat) az 1990-es koalíció nem magyarázható, a lehetséges variációk között nem is szerepelt, 1994-ben az elutasítási viszonyoknak megfelelő koalíció alakult, és 2002-ben is pontosan jelzik a kormány pártösszetételét a diszpreferenciák.

8. táblázat: Lehetséges koalíciók a diszpreferenciák alapján, 1990, 1994 és 2002

1990	1994	2002
MDF–SZDSZ (256)	MSZP–SZDSZ (278)	MSZP–SZDSZ (198)
MDF–FKGP (208)	MSZP–KDNP (231)	MSZP–Fidesz (342)/MSZP–MDF (202)
MDF–Fidesz–KDNP (206)	MSZP–Fidesz (229)	
MDF–Fidesz–MSZP (218)	MSZP–FKGP (235)	
MDF–KDNP–MSZP (218)	MSZP–MDF (247)	
MDF–MSZP (197)		

Forrás: 7. táblázat alapján. *Megjegyzés:* A 2002-es választáson az MDF a Fidesszel pártszövetségben indult, de a parlamentben saját frakciót alakított, ezért önálló pártként kezeltem.

Az aggregatív modell tesztjének lezárásaként a politikai forgatókönyveket tekintem át.

4. Politikai forgatókönyvek

Ha a kormány megbízatása ciklus közben szűnik meg, vagy elfogy a koalíciós többség, a kormányalakítás többféle politikai forgatókönyv szerint történhet, és a választói akarat tézise értelmében a politikusoknak azt a forgatókönyvet kell megvalósítaniuk, amelyiket „a választók akarják”, s ennek indikátora az egyes szcenáriók választói támogatottsága.

A forgatókönyvek (9. táblázat) elemzése azonban azt mutatja, hogy a pártok itt sem a választói akarat alapján járnak el.¹¹

1993 végén, Antall József halála után a választók nagykoalíciót akartak, de ehelyett tovább kormányzott az akkori koalíció, amely a legkisebb támogatottságú forgatókönyv volt.¹² A koalíció 2008-as felbomlásakor a választók minden más scenáriónál nagyságrendekkel nagyobb arányban akarták az előrehozott választást, mégis kisebbségi kormány alakult, amely forgatókönyvnek igen alacsony volt a támogatottsága. Gyurcsány 2009-es lemondásakor a választók majdnem abszolút többsége ismét előrehozott választást akart, mégis, leginkább talán a második forgatókönyvre emlékeztető variáció valósult meg.¹³ Tehát a (kormány)pártok az utódlás kérdésének parlamenten belül tartásakor sem elégték ki a választói akaratot, Bajnai kisebbségi kormányának megalakulása majdnem a legutolsó, igen alacsony támogatottságú forgatókönyv volt.

9. táblázat: Politikai forgatókönyvek támogatottsága (%)

		Mit szeretne?				
	Nagy-koalíció	Elő. vál.	Kormány-átalakítás	Nem tudja	Mostani kormány	
1993. dec.	29	22	21	16	12	
A jelenlegi politikai helyzetben melyik volna a legjobb megoldás?						
	Elő. vál.	MSZP-SZDSZ	Gyurcsány kisebb. korm.	MSZP-SZDSZ, új min. elnök	Nt, nm	MSZP kisebb. korm., új min. elnök
2008. ápr.	42	19	13	10	9	7
Ebben a helyzetben mit tart a legjobb megoldásnak?						
	Elő. vál.	Több párt egy pártonkívüli szakértő miniszterelnököt választ	Gyurcsány min. elnök marad	Nem tudja	MSZP+kisebb párt koalíciója, új miniszterelnök az MSZP-ből	
2009. márc.	45	33		9	7	6
Ha a parlament választ miniszterelnököt, milyen kormány alakuljon?						
	Összpárti egységkormány	Nemzeti kormány	Nt, KDNP ellenzéki koalíció	SZDSZ-MDF-Fidesz-Fidesz nagykoalíció	MSZP-Fidesz koalíció	Kisebbségi MSZP-párt koalíciója
2009. ápr.	49	20	13	7	6	5

Forrás: Marián, 1994: 3.3. táblázat; Forsense, 2008: 1. o. ábra; Medián, 2009: 2. ábra; Forsense, 2009: vonatkozó ábra. *Megjegyzés:* A felmérés időpontja: 1993. december eleje; 2008. április 2–4.; 2009. március 22.; 2009. ápr. 7–14. A forgatókönyvek eredeti megfogalmazását a politikai jelentésükre egyszerűsítettem le. *Magyarázat:* Elő. vál.=Előrehozott választás; Nt, nm, nv=Nem tudja, nem mondja meg, nem válaszol.

Felmerülhet, hogy a kezdeményezést kezükben tartó kormánypártok nem az összes választó, hanem csupán a saját szavazótáboraik akaratát hajtják végre. Azonban erről sincsen szó, miként ezt a koalíció 2008-as felbomlása (10. táblázat), ha nem is igazolja, de illusztrálja. Az MSZP-szavazók több, mint fele a koalíció helyreállítását szerette volna, változatlan szereplőkkel (pártösszetétel, kormányfő), az SZDSZ-szavazók túlnyomó többsége is pártjuk koalícióba való visszatérését akarta, csak új miniszterelnökkel. Ezzel szemben Gyurcsány kisebbségi kormánya csupán a két párt szavazói ötödének, illetve töredékének támogatását élvezte.

10. táblázat: A politikai forgatókönyvek megítélése a pártok szavazói körében, 2008. április (%)

Preferencia	Elő. vál.	Mi lenne a legjobb az országnak?			
		Új min. elnök, MSZP-SZDSZ koalíció marad	SZDSZ visszatér a kormányba, Gyurcsány miniszterelnök marad	MSZP kisebbségi kormánya, Gyurcsány vezetésével	Nem tudja
Fidesz	83	7	2	5	3
MSZP	4	17	55	21	3
SZDSZ	14	59	19	6	2
MDF	38	29	13	9	11
Egyéb párt	73	14	4	2	7
Nincs pártja	35	19	10	8	28

Forrás: Medián, 2008: 4. ábra. *Megjegyzés:* A felmérés időpontja: 2008. április 4-5. és 4-7.

Magyarázat: Elő. vál.=Előrehozott választás.

A politikai forgatókönyvek elemzésének összegzése az, hogy a kormányalakítás két ciklus között is a választói akarat figyelmen kívül hagyásával történik. A pártok a szavazók által preferált forgatókönyvek helyett igen alacsony támogatottságú scenáriók alapján oldották meg a kérdést, s nem csak az összes szavazó, hanem a saját választótáboruk akaratát is figyelmen kívül hagyva döntöttek a kormányalakításról.

A pártpreferenciák és a politikai forgatókönyvek elemzése után összefoglalom ezek eredményét.

C. Az empirikus eredmények összefoglalása

Az aggregatív modell tesztje az alábbiakban összegezhető. Egyrészt, a pártpreferenciák alapján felépített tizenkét koalíciós variációból csupán öt felelt meg a választói akaratnak, a forgatókönyvek közül pedig egyik sem, amit gyenge magyarázó erőnek tekintek. Az öt esetből négy az 1994-es kormányalakítást magyarázta (a másodlagos preferenciák, az összes megkérdezett illetve a pártszavazók kormányzati preferenciái, és a diszpreferenciák alapján), egy pedig a 2002-eset (a diszpreferenciák alapján). Másrészt, ha a táblázatokban első

helyen szereplő, a választói akaratot jelentő koalíciós variációkat nézzük, három tendencia rajzolódik ki. 1990-ben mindegyik preferencia egy MDF–SZDSZ-koalíciót jósolt, mégsem ez alakult meg, 1994-ben a preferenciák többsége alapján MSZP–SZDSZ-koalíciónak kellett alakulnia, s a népakarat meg is valósult, 1998-ban és 2002-ben viszont nem (a 2002-es diszpreferenciák kivételével), ráadásul, az egyes preferenciák alapján teljesen eltérő variációk jöttek ki erre a két évre.

Úgy tűnik, felül kell vizsgálni az aggregatív demokrácia-elméletet, mert a kormányok nem a népakarat alapján alakulnak. Ez a politikusokat, a vezérdemokráciát és a heresztetikát helyezi előtérbe. Írásom következő részében ezzel foglalkozom.

II. VEZÉRDEMOKRÁCIA ÉS HERESZTETIKA: POLITIKAI AKARAT ÉS A POLITIKUSOK AUTONÓMIÁJA

Konvergens bizonyítékok

Az alábbiakban azt kívánom bemutatni, hogy a kormányalakítás a tényleges (politikai) akarattal rendelkező politikusok kezében van. Népakarat nem létezik, mert a preferenciákat és a kormányalakítás végeredményét valójában a politikusok állítják elő. Maguk a preferenciák a politikai folyamatban formálódnak meg, a politikai akaratképzésnek a következményei, nem pedig előfeltételei, és a pártvezetők akarata érvényesül a preferencia-összegzés végeredményének meghatározásában is (kormányalakítás, pártösszetétel). Ezt a politikusok választókkal szembeni autonómiája, és a heresztetikai manőverek, a politikai manipulációs módszerek teszik lehetővé. Némileg ellentmondásosan fogalmazva, ami a kormányalakítás végén előáll, az nem népakarat, illetve a népakaratot a politikusok hozzák létre.

Az aggregatív modell cáfolata még nem jelenti a politikai akarat és a politikusok autonómiájának igazolását (negatív igazolás problémája), mert az egyik módszertani megközelítés szerint ezt is empirikus teszteléssel kellene falszifikálni (Körösényi, 2007a: 15–16.; Körösényi, 2009a: 130–131.). Én azonban ehelyett a vezérdemokrácia és a heresztetika elméletére támaszkodva a konvergens bizonyítás (convergent evidence) módszerét alkalmazom, amely mintegy „bekeríti” a vizsgálódás tárgyát. Nagyszámú utalások és bizonyítékok, amelyek egyenként, önmagukban nem elégségesek az igazoláshoz, együttesen mintegy bekerítik a vizsgálódás tárgyát, és sugárszerűen mind ugyanarra a középpontra mutatnak. Az ismereteknek ez a konvergenciája, az utalásoknak és a bizonyítékoknak ez az egy irányba mutatása, összefüggése adja az állítás meggyőző erejét (Boros, 1970: 6–7., 2. jegyz.).

Az alábbiakban tehát bemutatok számos bizonyítékot, amelyek mind abba az irányba mutatnak, hogy amit választói akaratnak nevezünk, azt a politikusok hozzák létre.

Választási együttműködés

A politikusok autonómiáját biztosítják a választási együttműködések, amelyek a pártok és a jelöltek szintjén egyaránt szűkítik a szavazók által választható alternatívák számát és stratégiai döntésre kényszerítik őket. Az elmúlt húsz évben a pártok együttműködése egyre szorosabb, azaz egyre jobban csökkentik az alternatívák számát. Ennek egyik eszköze a jelöltállítás, amiben a pártok attól a ponttól, hogy néhány egyéni kerületben nem indítanak jelöltet egymás ellen, a közös egyéni jelölteken keresztül eljutottak a teljesen átfogó választási szövetségig (közös jelöltek, területi és országos lista, választási program). Az átfogó szövetségek „csomagban” kínálják a pártokat a választóknak, akiknek az összes pártról és formációról egyben kell dönteniük, amely megfosztja őket az egyes pártokra vonatkozó preferenciájuk kifejezésétől. Az alternatíva-szűkítés másik eszköze a jelölt visszaléptetése, amely gyakorlat az erősebb pozícióban lévő vagy egyedül állva maradt jelölt szavazói támogatására való felszólítástól, a harmadik párti kandidátus javára történő visszalépés előzetes tilalmán át eljutott az előzetes választási megállapodásban szabályozott, vagy a két forduló közötti tárgyalások alapján való visszaléptetésig. A jelölt-visszaléptetés kiegészítő formája volt 1998-ban a választások előtti elköteleződés (pre-electoral commitment), amikor az egész jobboldal (Fidesz, MDF, FKGP, MDP, KDNP, MIÉP) átfogó szóbeli megállapodást kötött, hogy a második fordulóban kölcsönösen visszalépnek a legtöbb szavazatot kapott jelölt javára. Az alternatíva-szűkítés harmadik eszköze a választási együttműködés kizárása. Ilyen volt 1994-ben az SZDSZ–Fidesz–Agrárszövetség–Vállalkozók Pártja előzetes megállapodása az együttműködés kizárásról a kormánykoalíció pártjaival és az MSZP-vel.

Választási rendszer

Azt, hogy a népakarat nem *ex ante* létezik, hanem a politikusok hozzák létre, mi sem igazolja jobban, hogy a szavazatokat mandátumokká transzformáló választási rendszerről a politikusok döntenek. A választási rendszer nem semleges technika, mert jelentős politikai hatása van arra, hogy – az aggregatív felfogás terminusával fogalmazva – milyen népakaratot állít elő, mivel működése során egyrészt erősen szelektál a választói preferenciák között, és megakadályozza, hogy a preferenciák egy része népakarattá váljon, másrészt a szavazatok mandátumokká transzformálása során is „meghamisítja” a választói akaratot.

Ilyen szelekciós mechanizmus a jelöltállítási küszöb (750 ajánlószevénnyel, területi és országos listaállítási feltételek), amely eleve kizár bizonyos pártokat a versenyből, illetve az 1994-ben 5 százalékra emelt bejutási küszöb, amely megakadályozza, hogy a választók egy részének szavazatai mandátummá váljanak.¹⁴ A mandátumelosztás során pedig a területi listás ágon érvényesül egy még magasabb, kilenc százalékos implicit bejutási küszöb, mert a megyékben

kiosztható általában alacsony (négy-hat) mandátumszám miatt körülbelül ennyi szavazat szükséges egy mandátum megszerzéséhez (Körösényi–Tóth–Török, 2007: 212–226.). Ez szintén kizár bizonyos pártokat és választókat a politikai akaratképzésből.

A választási rendszer a szavazatok mandátummá transzformálásakor 1998-ban és 2006-ban is „meghamisította” a „népakaratot”. 1998-ban a Fideszre kevesebben szavaztak a két egyéni fordulóban és a listán, mint az MSZP-re (4 003 087; 4 770 716), mégis több mandátumot kapott (148; 134), 2006-ban pedig az MSZP kapott kevesebb szavazattal (6 022 375; 6 053 396) több mandátumot, mint a Fidesz–KDNP (190; 164).¹⁵

Az elmúlt húsz évben a szavazók és a pártok egyaránt tanultak a választási rendszer működéséből, és módosították a stratégiájukat: a választók egyre kisebb arányban adják a voksukat a kieső pártokra, a pártok pedig átfogó választási szövetségek és visszaléptetés formájában összefognak egymással. Ennek eredményeként csökkent az elvesző szavazatok aránya, és nőtt a választási eredmények arányossága¹⁶, ami a „népakarat” jobb érvényesüléseként interpretálható, azonban a választási rendszer meghatározása és a választási mérnökösködés (electoral engineering) eszköze továbbra is a politikusok kezében van.

Pártok voluntarizmusa

A politikai tagoltságnak az 1990-es években végbement változása, a bipoláris politikai átrendeződés is a pártokat teszi a politikai folyamat főszereplőjévé. Az átrendeződés a liberális pártok stratégiaváltásának, az SZDSZ-nek az MSZP-vel való koalíciókötésének, és a Fidesz politikaioldal-váltásának az eredménye volt, amely hatására a centrum megszűnt, az SZDSZ a baloldalhoz, a Fidesz a jobboldalhoz csatlakozott. Ez a szavazói attitűdök felbomlásával, megváltozásával, és újra megszilárdulásával járt, amely végén az SZDSZ-szavazók csatlakoztak a baloldali póluson az MSZP, a Fidesz-szavazók pedig a jobboldalon a többi párt híveihez (Enyedi, 2004: 11–13., 17.; Enyedi, 2006: 210–215.; Körösényi–Tóth–Török, 2007: 264–269.).

A voluntarizmus hatására 2002-re megváltoztak a második forduló preferenciák és a diszpreferenciák is. Miként már jeleztem, a második forduló preferenciáknál (2. táblázat) megszűnt az átjárás a Fidesz és az SZDSZ között, a szabad demokrata szavazók preferenciáiban a Fidesz helyét átvette az MSZP, és a különbség 2006-ban már óriási, tízszeres volt. A diszpreferenciáknál (7. táblázat) is hasonló irányban változott a két párt kapcsolata, a szabad demokrata szavazók legelutasítottabb pártja a Fidesz lett, és az utóbbi választói is korábban nem látott mértékben utasították el az SZDSZ-t. Továbbá, az MSZP- és SZDSZ-szavazók számára egyaránt a másik párt lett a legkevésbé elutasított, igen alacsony szinten, ezért is jelezhetők jól a diszpreferenciák a koalíciós párt-

összetételt 2002-ben. 2006-ban az SZDSZ választóinak 20,7 százaléka egyéni kerületben már az MSZP jelöltjére szavazott (Stumpf, 2006: 1. jegyz.)

A preferenciák megváltozása a pártok voluntarizmusának eredményeként, és a koalíciós mintázathoz való igazodással ment végbe.

Parlamenti politika *versus* választói politika

A politikai forgatókönyvek is a választói preferenciák figyelmen kívül hagyását mutatták. Ez azzal magyarázható, hogy a parlamenti politika és a választói politika elválik egymástól, az előbbi intézményi világa – alapvetően a képviselők visszahívhatatlanságán és a határozott megbízási időn keresztül – lehetővé teszi az utóbbi ignorálását. Rendes választások esetén a szavazás után a választók szerepe lezárul, a formateur párt pedig dönt, hogy mely pártokból építi fel a többségi kormányt, és a koalíciós többség a ciklus közbeni kormányalakítások egy részét (1993, 2004) is magyarázza.

A ciklus közben alakult kisebbségi kormányokat (2008, 2009) pedig procedurális és politikai okok magyarázzák. A procedurális ok, hogy 2008-ban csak a koalíció bomlott fel, a kormány megbízatása nem szűnt meg, így nem volt szükség új beiktatási szavazásra, 2009-ben pedig a felosztatás nélküli lemondás és a konstruktív bizalmatlansági indítvány a parlamenten belül tartotta a döntést, és Bajnai Gordon megválasztása szavazattöbbséggel történt. A kisebbségi kormányok megalakulását magyarázó politikai ok pedig az ellenzék megsztottsága volt, amely megakadályozta, hogy az SZDSZ, az MDF és a Fidesz megegyezzen egy új miniszterelnök személyében, vagy az előrehozott választásban, mely utóbbi az összes parlamenti párt közül kizárólag a Fidesz politikai érdeke volt.

A parlamenti politika és a választói politika elkülönülése lehetővé teszi, hogy a politikusok függetlenítsék magukat a közvéleménytől és a politikai forgatókönyvektől. Ciklus közben különösen a politikusoktól függ, hogy az állampolgárok hozzáférnek-e a döntéshozatalhoz, és ebben stratégiai szerepe van a politikai kezdeményezést birtokló korábbi formateur pártnak. A kormányalakítás parlamenten belül tartásával a pártok kizárják a választókat a politikai akaratképzésből, és a politikai folyamatban a szavazókkal szembeni autonómiájuk érvényesül. Előrehozott választás hiányában a választók nem férnek hozzá a döntésekhez, így sem a koalíciós összetételre, sem pedig arra sincsen befolyásuk, hogy melyik legyen a formateur párt.

Az 1994-es koalíciókötés

Az aggregatív modell alapján az 1994-es koalíció megfelelt a pártpreferenciáknak, így a „népakarat” érvényesüléseként értelmezhető, azonban a koalíciókötés heresztetikai megközelítése, a pártstratégiák és a pártvezetői döntések, valamint a koalíciós preferenciák történeti formálódása ezt az esetet is cáfolja.

A koalíció egy heresztetikai manőver eredménye volt, amely a baloldali-li-

berális közvéleményformáló, politizáló értelmiség részéről 1991 és 1994 között zajlott. A megítélés dimenziójának megváltoztatásával a hazai politikának egy olyan értelmezési keretét adták, hogy a fő ellenségnek tekintett nemzeti radikalizmus, szélsőjobboldal, és a Horthy-korszak fasizmussal való azonosításának koncepcióját kiterjesztették a jobboldali konzervatív koalícióra, ezzel megkérdőjelezték demokratikus elkötelezettségét és legitimitását, amellyel szemben a szociálliberális erők (MSZP, SZDSZ) politikai összefogását kínálták stratégiaként. A baloldali-liberális értelmiségnek ez az ún. szenvedélyes kisebbségi koalíciója jelentősen meghatározta a szabad demokrata és szocialista pártvezetők politikai stratégiáját (Körösényi, 2009: 47–50.).

A pártstratégiák megelőzték a választói preferenciák változását. Az SZDSZ 1993 szeptemberében egy ügyvivői értekezleten a kampánystratégia részeként úgy döntött, hogy koalíciós politikájában a Fidesz és a konzervatív koalíció helyett az MSZP felé nyit. A párt vezetői 1994 elején és március–áprilisban is felkérték Németh Miklóst, hogy legyen egy esetleges MSZP–SZDSZ-koalíció közös miniszterelnöke, áprilisban pedig a két párt képviselői titokban találkoztak, hogy megpróbálják összeegyeztetni a két párt választási programját (Kóczian–Weyer, 1997: 24., 37-40., 44.). Emellett, a pártvezetők döntései figyelmen kívül hagyták a választói akaratot abban is, hogy az MSZP mandátum-többsége felhatalmazást jelentett az egypárti kormányzásra, az MSZP és az SZDSZ vezetői ennek ellenére koalíciót kötöttek.

A koalíciós preferenciák történeti formálódása is a politikusok autonómiáját támasztja alá. 1993 végén a *választók* leginkább egy liberális többségű, Fidesz–SZDSZ vezetésű koalíciót akartak, és utána sorrendben egy baloldali többségűt (4. táblázat), de néhány hónap múlva az MSZP-t juttatták abszolút többséghez. Majd amikor a választás másnapján a szocialisták a koalíció mellett döntöttek, és az SZDSZ-t nevezték meg potenciális partnernek, a választók követték véleményükkel a pártokat: az összes megkérdezett 77 százaléka úgy vélte, hogy az MSZP-nek koalíciót kellene kötnie, és a koalíció-pártiak 82 százaléka az SZDSZ-szel kötendő koalíciót tartotta helyesnek. Hasonló történt a *pártszavazókkal* is. Márciusban – két hónappal a választások előtt –, az MSZP-szavazók 55 százaléka, az SZDSZ-szavazóknak pedig csupán 14 százaléka gondolta, hogy a két párt fogja a koalíciót alkotni és együtt fog kormányozni (Lengyel, 1994: 1-2. ábra). A koalíciós ajánlat megérkezése után az SZDSZ választói – akik a választás előtt még egy hónappal is sokkal inkább a Fideszt akarták a kormányban látni (5. táblázat) –, szintén a politikai szituációhoz igazították véleményüket. A MSZP ajánlata után a párt szavazóinak 91 százaléka úgy vélte, hogy az MSZP-nek koalíciót kellene kötnie, és a koalíció-pártiak 96 százaléka úgy gondolta, hogy az SZDSZ-szel kellene kormányt alakítania. Ráadásul az SZDSZ-szavazók véleményváltozását nem a saját pártjuk, hanem az MSZP strukturálta a koalíciós ajánlatával, az SZDSZ csak a felmérés után döntött a koalícióról (Kóczian–Weyer, 1997: 52.).¹⁷

III. ÖSSZEGZÉS, KONKLÚZIÓ

Írásom első részében az aggregatív-populista modell empirikus tesztelésével cáfoltam a demokrácia klasszikus elméletnek azt a tézisének, hogy a politikusok a népakaratot hajtják végre. Ezt követően a vezérdemokrácia és a heresztetika elméletére támaszkodva konvergens bizonyítással bemutattam, hogy a kormányalakítás a valódi politikai akarattal rendelkező politikusok kezében van, népakarat valójában nem létezik, mert a preferenciákat és a kormányalakítás végeredményét a pártvezetők állítják elő.

Az alábbiakban, írásom harmadik, záró részében levonok néhány következtetést a politikusok és a választók kormányalakításban játszott szerepére vonatkozóan.

Ebben a Boudon-féle nem szándékolt hatások, a perverz effektusok elméletéből indulok ki, amelynek lényege, hogy az egyéni cselekvések összegződése a kumulálódó hatás következtében egy senki által nem célzott eredményhez vezet (aggregálódás), amely utólag jön létre, mintegy „kiemelkedik”, „felmerül” az egyéni cselekvésekből (emergencia) (Pokol, 2004: 330–343.).¹⁸

A választásra alkalmazva ez azt jelenti, hogy az egyéni voksokból az összes szavazat, a részvételi arány, a voksok földrajzi eloszlása, és a mandátumelosztási szabályok együttes hatása következtében egy előre nem teljesen kalkulálható eredmény születik. Ennek következtében a politikusokra hárul az a feladat, hogy a mandátumok által létrehozott politikai erőviszonyokból kialakítsák a kormányozhatóság feltételeit kielégítő, működőképes kormányzati konstrukciót, és közben a preferenciákat is menedzseljék. Ezek azonban – mint láttuk –, sokszor ellentmondó üzenetet hordoznak, megoldhatatlan feladványt jelentenek a pártösszetételre vonatkozóan, ami alapján nem lehet kormányt alakítani. Továbbá, a választók technikailag sem tudnak koalícióra szavazni, csak jelöltekre és listákra, és arra sincsen empirikus bizonyítékunk, hogy a voks leadásakor a szavazói szándék valamilyen konkrét koalíciós pártösszetételre irányul. De még ha így is lenne, a perverz effektusok következtében a választók számára kívánatos koalíció megalakulása nem garantált.

A politikusok az alternatívák számának csökkentésével a nem szándékolt hatásoknak és a kontingenciának a minimalizálására törekednek. Ennek eszköze a szövetségi politika, amely 1990-re, az MDF–FKGP–KDNP második forduló megállapodására datálható, tehát a diffúz szavazói vélemények preferenciává formálása már az első választáson megtörtént, és a preferenciák formálása és strukturálása a szövetségi politika keresztül (választási együttműködés, parlamenti és koalíciós politika) azóta is töretlenül zajlik. Ebben a politikusok autonómiáját igazolja a pártok voluntarizmusát, politikai stratégiaváltását követő preferencia-igazodás (1998), a szavazótáborok közötti preferencia-asszimetria és -feszültségek negligálása, a mandátumokat figyelmen

kívül hagyó pártvezetői döntések (1994), és a preferenciák koalíciós mintázat-hoz igazodása (2002-2006). 2002 óta egyre szorosabb a kongruencia a preferenciák és a koalíciós összetétel, a pártok által kínált és a megalakult koalíciók között, de ez a preferenciák kínálathoz való igazodásával ment végbe. Azonban a választási eredmények növekvő arányossága és a szorosabb kongruencia ellenére a választók a kormányalakításnak továbbra is kontingens tényezői. A pártok a szövetségi politikával egy számukra kívánatos kormányalakítási szituáció létrehozására törekednek, de a kínálathoz igazodó preferenciák ellenére sem érvényesül olyan automatikus mandátummegoszlás, amely garantálja a győztes pártok által kínált és a választók által „akart” kormány alakítását. Tehát a választási eredmények továbbra is kontingensek, és az is kérdés, hogy a mandátumokból hogyan lesz kormány.

A pártok erre az elismerési szabály intézményi mechanizmusát hozták létre, amely kijelöli, hogy ki vezesse a pártközi alkut arról, hogy melyik párt kezdeményezze a kormányalakítást, és meghatározza, hogy a pártok milyen sorrendben tehetnek kísérletet a kormányalakításra. A konvencióként érvényesülő szabály strukturálja a politikai erőviszonyokat, kiemeli a pártközi alkut vezető pártot, amely egyben a kormányalakítást kezdeményező formateur párt is lesz, amelynek irányításával a koalíciós alkut lefolytatják. Az elismerési szabályt tehát a politikusok hozták létre, és 1990–94-ben a legtöbb mandátummal rendelkező párt volt a formateur párt, majd a pártstruktúra bipolarizálódásának hatására a szabályt némileg módosították, és 1998-tól az abszolút többséget szerző politikai oldal vezető pártja lett ez (Horváth, 2009: 95–99.). Ezért az olyan politikusi kijelentés, hogy „az ország erre a koalícióra szavazott”, csupán a koalíciók utólagos igazolásának és legitimálásának tekinthető, illetve annak a választói „akaratnak” a teljesülése, hogy „ezt a koalíciót akartuk”, valójában a szövetségi politika által formált preferenciák érvényesülésének, és az elismerési szabálynak tulajdonítható.

Összegezve, a preferenciákat a politikusok formálják, a koalíciós alternatívákban kínálati piac érvényesül, a preferenciákat figyelmen kívül hagyó koalíciók alakulnak, ráadásul a pártok a maguk által alkotott elismerési szabály alapján döntenek a kormányalakításról.

Ennek alapján a demokrácia minimalista definíciójához képest – amely szerint a választás jelöltek közötti választást jelent, és a szavazók arról döntenek, hogy ki döntsön (Sartori, 1999: 63.) –, további megszorítással élek. Az egyes választó nem dönthet arról, hogy ki döntsön, legfeljebb arról, hogy kire szavaz, de az erre vonatkozó preferenciáit is a politikusok formálják. Aggregált szinten az összes választó sem dönt, mert a választási eredmény a perverz effektusok következtében kontingens, és a preferenciákat figyelmen kívül hagyó kormányok alakulnak, vagy a preferenciák igazodnak a koalíciós mintázathoz. Továbbá, a

választók arról sem dönthetnek, hogy ki vezesse a pártközi alkut arról, hogy ki döntsön, mivel ezt is a pártok döntik el az elismerési szabály alapján.

Ezek után van-e bármi szerepe a választóknak a kormányalakításban és a demokráciában?

A szavazók szerepe a procedurális legitimáció. Voksaikkal mozgásba hozzák, elindítják a kormányalakítás politikai folyamatát, amelynek végkimenetelét nem ismerik előre. Szavazataikkal felhatalmazzák a pártokat, hogy az elismerési szabály alapján megkezdjék a pártközi alkut, és a politikai erőviszonyokból létrehozzanak egy működőképes kormányzati konstrukciót. A választók a végeredmény előzetes ismerete nélkül beleegyeznek a kormányalakítás majdani kimenetelébe, amelyet az biztosít, hogy arra szavaznak, akire szeretnének – legyen az a későbbi vesztes vagy a győztes jelölt/párt –, illetve az, hogy a pártvezetők a közösen elfogadott (elismerési) szabály alapján döntenek el, hogy ki kormányozzon. A politikusok és a választók asszimetrikus kapcsolatában (Körösenyi, 2007a) a kormányalakítást kezdeményező politikusok a főszereplők, a szavazók pedig elfogadják a végeredményt.

A demokrácia azonban nem üresíti ki a választók szerepét. Az procedurális, de nem formális, a szavazat tartalma nem „üres”, és a választó továbbra is számít: 1. jóllehet, a preferenciákat a pártok formálják, de a szavazat tartalma vagy a választói távolmaradás fölött nem tudnak kontrollt gyakorolni, s ami még fontosabb, 2. a pártok között továbbra is verseny folyik a szavazatokért.

JEGYZETEK

- ¹ Az előbbiekből jó néhányat említ Körösenyi (2007a: 8. jegyz.), a hazai elméleti és empirikus munkák közül pedig példa erre Angelusz (1995 – idézi Karácsony–Lakatos, 2006: 186.), Fábián (1996), Marián (1999), Tóka (2006), Enyedi (2009).
- ² „A velleitás az erőtlen vágyak és a bágyatag akarat együttese. Magyarul: a velleitás akaródzás... [A] politikai szándékok ... tisztázatlan gondolatból, tétova gesztusokkal kísérve, azaz velleitásként [artikulálódnak] (Gombár, 1989: 166.).
- ³ A közvetlen manipuláció típusai: új alternatíva bevezetése, napirendformálás, a szavazási eljárás manipulálása, stratégiai szavazás, és a megítélés dimenziójának megváltoztatása (Körösenyi 2009: 42–46.; 2009b: 8–10.).
- ⁴ A riker-i heresztetika másik olvasata szerint nem beszélhetünk a preferenciák tartalmi átformálásáról, mert a manipuláció csak a döntés kontextusát módosítja, hogy a preferenciaösszegzés végeredménye megváltozzon (Meszerics, 2008: 156.). Azonban emögött az a téves előfeltevés áll, hogy a preferenciák kontextusmentesek, vagy a kontextus is elve létező, objektív külső adottság (Körösenyi, 2009b: 11–12.).
- ⁵ A formateur párt és a később szintén használt elismerési szabály definícióját lásd Horváth (2009: 106.).

- ⁶ E hierarchikus koalícióépítési eljárás életszerűségét megkérdőjelezi De Winter–Andeweg–Dumont (2002: 19. jegyz.), én inkább a társadalomtudománynak a politikai valóság megragadására való képességének korlátjaként fogom föl.
- ⁷ A preferencia-táblázatokban fő szabályként csak a parlamenti pártok adatait közlöm, a mandátumok sorrendjében, és időnként az eredeti forrástól eltérő formában, a sorok és oszlopok felcserélésével. Ahol külön nem jelzem, az adatok az összes megkérdezettre vonatkoznak, a „nem tudja”, a „nem mondja meg”, a „nincsen”, a „nem menne el”, az „egyéb”, stb. válasz-kategóriákat a legtöbb esetben nem tüntettem fel. Emiatt az adatok nem mindig egyenlők 100 százalékkal, jöllehet, a táblázatban ez esetleg nem látszik, mert csak a parlamenti pártokat szerepeltettem.
- ⁸ Emellett, nem is volt koalíciós szituáció, de a preferenciák elemzésénél erre nem térek ki ismétlődően, hanem írásom második részében tárgyalom a kérdést.
- ⁹ A koalíciós variációkat tartalmazó táblázatokban zárójelben a mandátumszám szerepel, a vas-tag kiemelés a ténylegesen megalakult koalíciót jelzi. A koalíciós variációkat fentről lefelé kell olvasni: a legelső a népakarat megvalósulását jelenti, s lefelé haladva egyre kevésbé felelnek meg a választók akaratánaka választók akaratának; a preferenciák szempontjából egyenrangú variációkat dőlt vonal választja el. 1990-ben az MDF–FKGP – a KDNP hiányában – a ténylegesen megalakult koalícióhoz legközelebb álló összetételt jelzi. 1998-ban az MDF közös jelölteket állított a Fidesszel, de külön frakciót alakított, ezért annak érdekében, hogy fel tudjam építeni a koalíciókat, a két pártot kölcsönösen első helyen preferált pártként kezeltem. A 2. táblázatban a 2002-ben és 2006-ban rendelkezésre álló pártok számát nem tartottam elégségesnek a koalíciós variációk felépítéséhez.
- ¹⁰ Koalíciós preferenciának azt nevezem, amikor a közvéleménykutatások valamilyen párt-konfigurációra kérdeznak rá, kormányzati preferenciának pedig azt, amikor az egyes pártok kívánatos részvételét kérdezik meg – a kérdés megfogalmazásától függően – a leendő kormányban, koalícióban, vagy koalíciós kormányban. Mivel 2008-ig koalíciós kormányok alakultak, a kormányra vonatkozó kérdés egyben koalícióra vonatkozó kérdést is jelentett, azaz, a kormányzati preferencia is a koalíciós összetételre utal, a fogalmi megkülönböztetést a fenti közvéleménykutatói megközelítés miatt tartottam meg.
- ¹¹ A politikai forgatókönyveknél az adatokat, ahol lehet, támogatottsági sorrendben közlöm. 2004-re nem találtam adatot, de amennyiben az olvasónak tudomása van ilyenről, szívesen veszem az erre vonatkozó információt.
- ¹² Csupán egyetlen személyi változás történt, Boross Péter helyett Kónya Imre lett a belügyminiszter, de ezt nem tekintem kormányátalakításnak.
- ¹³ Amennyiben több párton egynél többet, szakértő miniszterelnökön pedig párton kívüli kormányfőt értünk. Bajnai jelöltségében az MSZP és az SZDSZ állapotott meg, és megválasztása is a két frakció szavazataival történt.
- ¹⁴ Kétpárti közös lista esetén 10 százalék a küszöb, három pártól kezdve 15 százalék.
- ¹⁵ Saját számítás az alábbi honlapok adatai alapján: 1998: www.valasztas.hu; 2006: www.vokscentrum.hu.
- ¹⁶ Az elvesző szavazatokat „a parlamentbe nem jutott pártok listáira, egyéni jelöltjeire, a mandátumhoz nem jutott egyéb pártok jelöltjeire és a függetlenekre leadott, nem érvényesülő és

a második fordulóban vesztes jelöltekre leadott, tehát töredékszavazatként sem figyelembe vett szavazatok” jelentik, amelynek mértéke 1990 és 2006 között 26,75 százalékról 10,3 százalékra csökkent (Fábián, 2006: 126., 22. jegyz.). Az arányosságot jelző Loosemore–Hanby-index is 20,18-ról 6,47-re csökkent (Körösesny–Tóth–Török, 2007: 221–222. o. 4. tábl.).

¹⁷ Az MSZP és az SZDSZ koalíciókötését itt nem tárgyalom, a hagyományos koalíciós irodalom alapján való magyarázatát lásd Körösesny, 2000.

¹⁸ A perverz effektusok kapcsán Hirschmanra hivatkozik Körösesny (2007: 19.).

FELHASZNÁLT IRODALOM

1994 Hungarian Election – Pre-Election Studies 1992–1994. Dataset, Identification Number ZA3056.

GESIS – Leibniz Institute for the Social Sciences. Zentralarchiv für Empirische Sozialforschung an der Universität zu Köln, <http://zacat.gesis.org>, letöltés dátuma: 2009. június 15.

Angelusz Róbert (1995): *Kommunikáló társadalom*. Budapest, Ferenczy.

Baron, David P. (1993): Government Formation and Endogenous Parties. *American Political Science Review*, Vol. 87, No. 3, 33–47.

Bokor Ágnes (összeáll.) (1991): A politikai közvélemény 1990-ben. In: Kurtán Sándor–Sándor Péter–Vass László (szerk.): *Magyarország Politikai Évkönyve, 1991*. Budapest, Ökonómia Alapítvány, Economix Rt., 561–606.

Boros László (1970): *A köztünk élő Isten. Az egzisztenciális találkozás útjai*. Eisenstadt, Prugg Verlag.

Bruszt László–Simon János (1991): A „választások éve” a közvélemény-kutatások tükrében. In: Kurtán Sándor–Sándor Péter–Vass László (szerk.): *Magyarország Politikai Évkönyve, 1991*. Budapest, Ökonómia Alapítvány, Economix Rt., 607–646. o.

Enyedi Zsolt (2004): A voluntarizmus tere. A pártok szerepe a törésvonalak kialakulásában. *Századvég*, 3. szám, 3–26.

Enyedi Zsolt (2006): A befagyott felszín, és ami alatta van. A 2006-os választás és a magyar pártrendszer. In: Karácsony Gergely (szerk.): *Parlamenti választás 2006. Elemzések és adatok*. Budapest, Demokrácia Kutatások Magyar Központja Közhasznú Alapítvány, Budapesti Corvinus Egyetem Politikatudományi Intézet, 205–228.

Enyedi Zsolt (szerk.) (2009): *A népakarat dilemmái. Népszavazások Magyarországon és a nagyvilágban*. Budapest, Demokrácia Kutatások Magyar Központja Közhasznú Alapítvány, Századvég.

Enyedi Zsolt–Körösesny András (2001): Pártok és pártrendszerek. Budapest, Osiris.

Fábián György (1996): Demokrácia és választás. *Társadalmi Szemle*, 6. szám, 26–33.

Fábián György (2006): Két választás Európában. A magyar választási rendszer a 2006-os magyar és olasz választás tükrében. *Politikatudományi Szemle*, 2–3. szám, 109–131.

Forsense (2008): *Vélemények a kormányválságról 2008. áprilisban*. www.forsense.hu/?page=cikk&source=publiclife&id=97&p=1, letöltés dátuma: 2008. június 9.

Forsense (2009): *Gyurcsány vs. Bajnai – 2009. április*. www.forsense.hu/?page=cikk&source=publiclife&id=129&p=1, letöltés dátuma: 2008. június 10.

Gallup (2002): *Ami a pártok támogatottsági adatai mögött van*. www.gallup.hu/Gallup/release/ppref020313.htm, letöltés dátuma: 2009. június 16.

- Gombár Csaba (1989): Velleitásaink. In: uő: *Borítékolt politika*. Budapest, Pénzügykutató Rt., 166–191.
- Hahn Endre (1998): A politikai közvélemény a Medián kutatásainak tükrében. In: Kurtán Sándor–Sándor Péter–Vass László (szerk.): *Magyarország Politikai Évkönyve, 1998*. Budapest, Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány, 689–709.
- Horváth Péter (2009): Az elismerési szabály foglya. Az államfő szerepe a kormányalakításban. *Politikatudományi Szemle*, 3. szám, 91–111.
- Hungarian 1990 Pre-Election Survey*. Dataset, Identification Number ZA2485. GESIS –Leibniz Institute for the Social Sciences. Zentralarchiv für Empirische Sozialforschung an der Universität zu Köln, <http://zacat.gesis.org>, letöltés dátuma: 2009. június 12.
- Karácsony Gergely–Lakatos Zsuzsa (2006): Választási előrejelzések Magyarországon, 1990–2006. Sikerek, tévedések és tanulságok. In: Angelusz Róbert–Tardos Róbert (szerk.): *Mérésről mérésre. A választáskutatás módszertani kérdései*. Budapest, Demokrácia Kutatások Magyar Központja Közhasznú Alapítvány, Budapesti Corvinus Egyetem Politikatudományi Intézet, 185–217.
- Kóczián Péter–Weyer Balázs (1997): *Felelősök*. Budapest, Figyelő.
- Körösényi András (2000): Kényszerkoalíció vagy természetes szövetség? Szocialista-szabaddemokrata koalíciókötés, 1994. In: uő: *Értelmiség, politikai gondolkodás és kormányzat*. Budapest, Osiris, 209–235.
- Körösényi András (2007): A demokratikus elitizmus konszenzusán túl. *Politikatudományi Szemle*, 4. szám, 7–28.
- Körösényi András (2007a): Politikai vezetés: a klasszikus demokrácia és a paternalizmus között. Racionalizmus és szkepticizmus a demokráciaelméletben. *Századvég*, 3. szám, 3–35.
- Körösényi András (2008): A felhatalmazásemélet védelmében. Válasz Meszerics Tamás kritikájára. *Politikatudományi Szemle*, 4. szám, 161–172.
- Körösényi András (2009): Lehangelő tudomány, vagy a politika művészete? Vezetés, manipuláció és demokrácia. *Politikatudományi Szemle*, 3. szám, 33–56.
- Körösényi András (2009a): Egy paradigma fogságában. *Politikatudományi Szemle*, 4. szám, 129–132.
- Körösényi András (2009b): Escher lépcsőin. Vezetés, manipuláció és demokrácia. *Századvég*, 4. szám, 3–25. <http://www.szazadveg.hu/szazadveg/>, letöltés dátuma: 2010. május 28.
- Körösényi András–Tóth Csaba–Török Gábor (2007): *A magyar politikai rendszer*. Budapest, Osiris.
- Lengyel László (1994): Az új kormányzás felé. In: Gábor Luca–Levendel Ádám–Stumpf István (szerk.): *Parlamenti választások 1994*. Budapest, Osiris–Századvég, 142–149.
- Marián Béla (összeáll.) (1994): A politikai közvélemény a Medián kutatásainak tükrében, 1991–1994. In: Kurtán Sándor–Sándor Péter–Vass László (szerk.): *Magyarország Politikai Évkönyve, 1994*. Budapest, Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány, 718–756.
- Marián Béla (összeáll.) (1999): A '98-as választások a Marketing Centrum felméréseinek tükrében. In: Kurtán Sándor–Sándor Péter–Vass László (szerk.): *Magyarország Politikai Évkönyve, 1999*. Budapest, Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány, 637–646.
- Medián (2006): *Első fordulás választási esélyek. Összefoglaló*. www.median.hu/object.68a5a528-5d0e-442c-abcb-22867b440a7c.ivy, letöltés dátuma: 2009. december 9.
- Medián (2008): *Voksvárakozások*. www.median.hu/object.7ba55216-c01f-4f83-bbf0-62dfe18f8d8a.ivy, letöltés dátuma: 2008. június 9.

- Medián (2009): *A közvélemény Gyurcsány Ferenc távozási szándékáról*. www.median.hu/object.2a729c25-9d98-40fc-a760-cbc194a1d381.ivy, letöltés dátuma: 2009. június 11.
- Meszerics Tamás (2008): Demokratikus-e a felhatalmazásemélet? Megjegyzések Körösi Andrást tanulmányához. *Politikatudományi Szemle*, 4. szám, 147–159.
- Müller, Wolfgang C.–Strøm, Kaare (eds.) (1999): *Policy, Office, or Votes?* Cambridge, Cambridge University Press.
- Müller, Wolfgang C.–Strøm, Kaare (eds.) (2000): *Coalition Governments in Western Europe*. New York, Oxford University Press.
- Müller, Wolfgang C.–Strøm, Kaare (2000a): Conclusion. Coalition Governance in Western Europe. In: uó (eds.): *Coalition Governments in Western Europe*. New York, Oxford University Press, 559–592.
- Pokol Béla (2004): *Szociológiamelet. Társadalomtudományi trilógia I.* Budapest, Századvég.
- Polonyi Gábor–Závecz Tibor (1994): Parlamenti pártok '93. In: Kurtán Sándor–Sándor Péter–Vass László (szerk.): *Magyarország politikai évkönyve, 1994*. Budapest, Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány, 654–666.
- Sartori, Giovanni (1999): *Demokrácia*. Budapest, Osiris.
- Strøm, Kaare–Budge, Ian–Laver, Michael (1994): Constraints on Cabinet Formation in Parliamentary Democracies. *American Journal of Political Science*, Vol. 38, No. 5, 303–335.
- Strøm, Kaare–Müller, Wolfgang C.–Bergman, Torbjörn (eds.) (2008): *Cabinets and Coalition Bargaining. The Democratic Life Cycle in Western Europe*. Oxford, Oxford University Press.
- Stumpf István (2006): Parlamenti választások 2006. A szavazói preferenciák stabilizálódása. In: Kolosi Tamás–Tóth István György–Vukovich György (szerk.): *Társadalmi Ríport 2006*. Budapest, TÁRKI, 417–431.
- Századvég (1998): *Politikai Barométer*, április. Budapest, Századvég.
- SZPEK [Századvég Politikai Elemzések Központja] (1999): A pártok erópozíciója 1998-ban a választói támogatottság dimenziójában. In: Kurtán Sándor–Sándor Péter–Vass László (szerk.): *Magyarország Politikai Évkönyve, 1999*. Budapest, Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány, 647–695.
- SZPEK (2002): *Március végén sem csökkent a Fidesz-MDF jelentős előnye*. www.szazadveg.hu/kutatas/vkutatas/partpref.htm, letöltés dátuma: 2003. augusztus 19.
- Tóka Gábor (2006): Vezérek csodálói. A magyar választói magatartás nemzetközi összehasonlításban. In: Karácsony Gergely (szerk.): *Parlamenti választás 2006. Elemzések és adatok*. Budapest, Demokrácia Kutatások Magyar Központja Közhasznú Alapítvány, Budapesti Corvinus Egyetem Politikatudományi Intézet, 17–57.
- De Winter, Lieven–Andeweg, Rudy B.–Dumont, Patrick (2002): *The State of the Art in Coalition Research. Critical Appraisals and Alternative Avenues*. Position paper for the workshop “Government Formation. A theoretically informed inductive approach” directed by L. De Winter and R.B. Andeweg during the Joint Sessions of Workshops of the European Consortium for Political Research, Torino, March 22–28, 2002. www.essex.ac.uk/ECPR/events/jointsessions/paperarchive/turin/ws17/dewinterAndeweg.pdf, letöltés dátuma: 2004. február 5.
- De Winter, Lieven–Dumont, Patrick (2006): Parties into Government. Still Many Puzzles. In: Katz, Richard S.–Crotty, William (eds.): *Handbook of Party Politics*. Thousand Oaks, CA, SAGE, 175–188.